

AMEA – Azərbaycanın elmi yaddaş və intellektual məkanı

III məqalə

“Elmi sinerji”nin Azərbaycan nümunəsi

II məqalənin sonuncu müddəaları Azərbaycanda elmin inkişaf perspektivləri ilə dünya miqyasında elmin inkişafı arasında uyğunluq kontekstində AMEA-nı Azərbaycanın elmi yaddaşı və intellektual məkanı kimi necə daha səmərəli fəaliyyət səviyyəsinə yüksəltməyin fəlsəfi-sinergetik anlamı ilə bağlı idi. Buna ümumi halda “sinergetik dərk” deyirik və ona uyğun olaraq söhbət Azərbaycan elmində nəzəri ilə praktiki-tətbiqi aspekt-

sında tanınmış filosof və elmin metodoloqu Pol Feyerabend də vardır. Son 4 ildə bu mövzuda çox sayda sanballı araşdırmalar Avropada, Amerika qitəsində, Uzaq Şərqdə aparılmışdır.

İ.T.Kasavin yazır ki, müasir texnologiyaların və elmi tədrisin (təhsilin) yaradıcı şəxsiyyətə təsiri onun “habitus”-unu yaradır (P.Burduyenin istifadə etdiyi termindir), yəni “şəxsiyyətin inkişafının əsas istiqaməti”ni müəyyən edir. Bu bağlılıqda Humboltun universitet strategiyasına yenidən baxılmalıdır. Çünki həmin strategiya Orta əsrlər Avropasında əsas olaraq kilsəyə, orduya və türmələrə qarşı “fiksasiya” kimi yaradılmışdır.

etiraz dalğası meydana gəlmişdi.

Yuxarıda vurğulanan məqamlarla bağlı Azərbaycan kontekstində sualı belə qoyuruq: Azərbaycanda müstəqil araşdırma, o cümlədən, prekarlıq təcrübəsi mövcuddurmu? Məncə, mövcud deyildir. Onda hazırda elmin bu ölkədə müstəqil yaradıcı insanları vasitəsilə inkişafı haqqında danışmağın heç yeri yoxdur.

Üçüncüsü, sinergetikada mürəkkəb və qeyri-xətti sistemlərlə bağlı belə bir teorem vardır: ən yaxşı ideyaları belə zamanında sistemə tətbiq etməyəndə onun özünütəşkili baş vermir, əksinə, sistem deqradasiyaya uğrayır. Deməli, strateji olaraq da hansı ideyanı nə zaman və necə topluma tətbiq etməyin dəqiq təhlili aparılmalı və proqnozlar verilməlidir.

Bütün faktlardan hansı nəticə alınır? Azərbaycanda böyük təcrübəsi və nəticələri olan akademik tədqiqatlar istiqaməti aparıcı olmalıdır. Bunun üçün AMEA-nın fəaliyyətinin stratejisi istiqaməti ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyən etdiyi nəzəri və konseptual çərçivədə müstəqil dövlətçiliyə və elmin daxili potensialı üzərində inkişaf etdirilməsinin sintezi ilə sıx bağlı olmalıdır.

AMEA-nın prezidenti, akademik İsa Həbibbəylinin fəaliyyətinin mərkəzi punktunu məhz bu məqam təşkil edir. Bununla praktiki olaraq Azərbaycanda həm elmi tədqiqatların müasir tələblər səviyyəsində aparılmasını təşkil etmək, həm gələcək üçün universitetlərin yeni strategiyasını müəyyən etməyin nəzəri, metodoloji və praktiki-proqram əsaslarını hazırlamaq, həm də müstəqil dövlətçiliyə xidmət əsasında güclü dövlətçiliklə güclü intellektual cəmiyyətin formalaşması arasında harmoniya yaratmaq istiqamətlərində dövlətin yanında olmağı təmin etmək mümkündür.

AMEA bu vəzifənin öhdəsindən gəlmək üçün kifayət qədər təcrübəyə, intellektual potensiala və indiki rəhbərliyin yaradıcı idarəetmə potensialına malikdir.

Tədqiqatda fənlərarası (interdisiplinar) yanaşmadan nəzəri ilə yanaşı, praktiki olaraq istifadə etmənin həm fərdi-yaradıcı, həm də akademik-institusional təcrübəsi mövcuddur. Bu təcrübə 80 ildir ki, fəaliyyət göstərən AMEA-nın institutlarının vahid sistem tərkibində qarşılıqlı əlaqədə işləməsindən toplanmışdır! Bu təcrübə Ulu öndərin müəyyən etdiyi mənada AMEA-nın milli sərvət kimi faydalı olmasını təmin etməkdədir.

Bundan başqa, elmin “Azərbaycan sinerjisi” intellektual sərvətin milli sərvətə çevrilməsi sayəsində reallaşmaqdadır. Bu məsələ birbaşa müstəqil güclü dövlətin və güclü vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması strategiyası ilə bağlıdır. Çünki müasir inkişaf etmiş dövlətlərdə milli intellektual potensial ölkənin və cəmiyyətin xeyrinə istifadə əsasında tərəqqi etməkdədir. Hər hansı alim məşhur ola bilər, lakin onun məşhurluğu milli sərvət funksiyasını yerinə yetirməyə bilər. Yaradıcı adam mütləq yaşadığı ölkənin, mənsub olduğu cəmiyyətin, vətəndaşı olduğu dövlətin fəziləti və rifahı üçün yaratmalıdır. Onun elmi nəticələrinin cəmiyyətə faydası olmayacağına, milli sərvət adlandırılmaz. Milli sərvət olmadan isə, ümumiyyətlə, nə cəmiyyət, nə də dövlət var ola bilməz.

Beləliklə, AMEA-nın Azərbaycan elminin inkişafındakı yeri və rolu yalnız bu təşkilatın elmi yaddaş olması ilə məhdudlaşmır. AMEA həm də intellektual məkan kimi, daim dinamik funksiya yerinə yətiir. Bu iki faktorun kəsişməsinin yaradıcı sahəsində AMEA həm özünü, həm də ölkənin elmi mühitini formalaşdırır. Təşkilatın hazırkı rəhbərliyi bu məsələyə Azərbaycanda müstəqil dövlətçiliyin inkişafına maksimum xidmət fəlsəfəsi ilə yanaşır. Bu isə o deməkdir ki, uğurlar getdikcə daha çox olacaqdır.

Füzuli QURBANOV,
XQ-nin analitiki,
fəlsəfə elmləri doktoru



lərin “elmi sinerjisi”nin Azərbaycan nümunəsini yaratmaqdan gedir.

Bu məqsədə çatmaq üçün məsələyə iki səviyyədə – dünyada perspektivli elmi tərəqqiyə nail olmağın fəlsəfi-elmi araşdırılması və Azərbaycan təcrübəsini nəzərə almaqla alınan ümumi nəticələrin elmimizə necə səmərəli tətbiq etmənin nəzəri modelinin yaradılması səviyyələrində baxmaq zəruridir.

Araşdırmalar göstərir ki, müasir mərhələdə elmin inkişafı əsasən üç istiqamətdə baş verir:

- Rəsmi elmi strukturların (o cümlədən, akademiya) elmi fəaliyyəti;
- universitetlər çərçivəsində aparılan tədqiqatlar;
- müstəqil araşdırmaçıların elmi axtarışları.

Biz birinci istiqamət üzərində ikinci və üçüncü ilə bağlı mövcud fikirləri təhlil edəndən sonra dayanacağıq.

İndi Azərbaycanda universitet tərkibində elmi axtarışların daha səmərəli olması ilə bağlı fikirlər müsbət mənada dəbdədir. Təbii ki, Qərbin və Uzaq Şərqi inkişaf etmiş ölkələrinin universitetlərində yeni nəzəri ideyalar, innovativ ixtiralar, praktiki-tətbiqi potensialı güclü olan araşdırmalar aparılır və ondan böyük səmərə götürülür.

Birincisi, elmi axtarışların bu cür institutlaşması əsrlərdir ki, təhsillə vəhdətdə aparılır və bu sahədə Qərbin böyük təcrübəsi mövcuddur. Buna görə də həmin yol yalnız ona oxşar təcrübəsi olan ölkələrdə perspektivli səmərə verə bilər. Burada “perspektivli səmərə” dedikdə uzun müddətli, sistemli və davamlı olaraq elmi fəaliyyət göstərmənin nəzəri və praktiki modelinin mövcudluğu nəzərdə tutulur. Qısa müddətli “elmi sıçrayış”ı bütövlükdə elmi tərəqqi adlandırmaq olmaz.

İkincisi, hazırda Qərb fəlsəfi-elmi fikrində mövcud universitet strategiyasının dalana dirəndiyi haqqında nüfuzlu arqumentlər ifadə olunur. Konkret olaraq, Qərbdə, Rusiyada və Çində universitetin Humboldt idealına “yenidən baxmaq” (İ.T.Kasavin) ehtiyacından bəhs edən ciddi araşdırmalar meydana gəlmişdir. Bu barədə ilk yazanlar sıra-

Konkret desək, universitetlər daxili tələbata görə insan yetişdirməyi deyil, kilsə, ordu və türməyə əks olan şəxsiyyətlər yetişdirməyə üstünlük verdilər. Universitetlərin təhsil strategiyası institusional (öz missiyasına uyğun) maraqları təmin etməyə yönəlməmişdir. Bu, doğrudan da, özünüyərən insan yetişdirmək strategiyası deyildir, sadəcə, “elə olma” məntiqinə dayanan fiksasiyadır (Kasavin, İ.T., 2022, s. 23).

Mövzunun elmi detallarına getsək, mətni mürəkkəbləşdirəcəyik. Ona görə də gələn ümumi qənaəti qısa vurğulayaq: müasir mərhələdə dünyanın ən aparıcı universitetləri belə strategiyada “tədqiqat dalanı”na dirəndiyini etiraf edirlər. Özü də başlıca olaraq müasir mərhələdə uğurlu ola biləcək insan yetişdirmək aspektində situasiyanı yeniləşdirməyin zəruriliyini vurğulayırlar. İnsan yaradıcılığı nədir? Elmi yaradıcılığın sosial-mədəni kontekstini tərəqqi naminə necə səmərəli etmək olar? Və sair kimi suallara intensiv cavab axtarırlar.

Onda məntiqi nəticə alınır: Azərbaycan kimi dünyanın aparıcı elmi kəsiminə inteqrasiya etmək kursunu seçmiş müstəqil dövlətlərdə universitetlərin strategiyası necə müəyyən edilmişdir? Bizim nümunə (mayak) kimi baxdığımız universitet strategiyası haqqında Qərbdə “dalana dirənmişlik” fikri varsa, biz də ən yaxşı halda həmin dalana qədər getməyəcəyikmi? Əminəm, kor-koranə qəbul edib, “universitet yaxşı, akademik elmi fəaliyyət ondan zəif” kimi məntiqlə davransaq, gözümüzü həmin “yaradıcılıq və elmi” dalanında açacağıq.

Müasir mərhələdə elmin inkişafının ikinci xəttini müstəqil araşdırmaçıları təşkil edirlər. Bu tendensiyanın Qərbdə təcrübəsi toplanmışdır. Rusiyada xeyli zəifdir. Araşdırmalar, əsasən, “prekariat” anlayışı ilə bağlı aparılır. “Prekarlar” daimi iş yeri olmayan, müqavilə əsasında sərbəst fəaliyyət göstərən yaradıcı insanları qrupuna aiddir. Bir zamanlar Qay Standing onları “təhlükəli sinif” adlandırmışdı. Çünki prekalar, adətən, rəsmi orqanlarla, dövlətin elm siyasəti ilə razılaşmırlar. Hətta Rusiyada onların bir